



ІСТОРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА НА ПРОЦЕСИ СТАНОВЛЕННЯ РИМСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ТА ДЕРЖАВНО- ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

МЕЛЕНКО Сергій Гаврилович - кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародного права, заступник декана юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

УДК 340.12

В статті предпринята попытка комплексного філософсько-правового аналізу історичних особливостей впливання древньогрецької філософії права на процеси становлення і розвитку як римської культури в цілому, так і державно-правової системи імперії в частині. Исследується ряд історичних факторів і особливостей, которые были присущи древнегреческой мировоззренческой системе и их комплексное воздействие на процессы «переформатирования» культурных и государственно-правовых факторов Римской империи.

Ключові слова: давньогрецька філософія права, Римська імперія, система державного управління, правова система, нормативне регулювання, поліс.

Постановка проблеми

Завоювання Римом територій, на яких свого часу сформувалася та розвинулася давньогрецька цивілізаційна платформа, призвело до виникнення незворотних еволюційних процесів трансформації усього комплексу соціальних відносин та зв'язків, що існували на теренах Римської імперії у цілому. Причиною зазначеної трансформації були неочіненні здобутки давньогрецької цивілізації у всіх без виключення сферах людського буття. Римська держава не в силах була протистояти експансії грецької культури, науки, філософії й навіть теології та мови. Адже ці процеси проходили на духовному, сакрально-світоглядному рівні й будь-які спроби зашкодити їхньому поширенню не принесли Римові бажаних результатів. Що ж

слугувало причинами виникнення зазначених феноменів, як відбувався їх розвиток та до яких результатів вони призвели у цілому? Саме на ці запитання автор даної статті й намагається дати відповідь.

Ступінь наукової розробки

Важливий внесок у процес дослідження проблематики впливу історичних особливостей давньогрецької філософії права на процеси становлення римської культури та державно-правової системи зробили такі вчені, як С.С.Аверінцев, Е.Анерс, В.Бертольд, В.М.Вовк, М.В.Костицький, І.М.Луцький, Б.Рассел, В.В.Соколов та інші. Однак, не применшуючи ролі та значення напрацювань зазначених науковців, комплексного аналітичного дослідження проблематики впливу історичних особливостей давньогрецької філософії права на процеси становлення римської культури та державно-правової системи у вітчизняній науці проведено ще не було.

Мета статті – аналіз історичних особливостей впливу давньогрецької філософії права на процеси становлення римської культури та державно-правової системи

Виклад основного матеріалу

З історії давньогрецької держави відомо, що римські експансіоністські устремління на терени Еллади набули свого апогею під час третьої війни Риму з Македонією (171-168 роки до н.е.), що завершилася вирішальною битвою під Підне, у результаті якої фактично

було знищено Македонське царство. Таким чином, у другому сторіччі до Різдва Христового завершилось римське завоювання Греції. Звичайно, ідеологічна складова Римської держави, користуючись правами переможця, прагнула запровадження на підкорених грецьких територіях власного, піднесеного до рангу вищої цінності основоположного принципу *mos maiorum* («Звичай предків»), намагаючись виставити у ракурсі неповноцінності «маленьких греків» (*graeculi*). Однак, як зазначав Б.Рассел, коли римляни вперше увійшли в контакт з греками, вони зрозуміли, що порівняно з ними являються варварами та «неотесаними» людьми. Греки були незрівнянно вище за римлян у багатьох сферах соціального буття: у мануфактурі та техніці сільського господарства; в уміннях та навиках, які були вкрай необхідними для хорошого посадовця; у мистецтві, літературі та філософії. Єдине, у чому римляни їх перевершували, – це військова тактика та соціальна згуртованість [5, с.342]. Отже, грецькі культура та мистецтво, у силу властивих їм еволюційних переваг, спонукали Рим добровільно прийняти притаманні їм парадигми. Також слід зауважити, що цей процес відбувався не завдяки широкому застосуванню засобів примусу, а еволюціонував сам по собі [1, с.137-149].

Після завоювання Греції Римом переможена Еллада розпочала процес підкорення свого поневолювача багатством та різноманітністю власної культури. Римляни досить швидко стали послідовниками греків у культурній, релігійній та науковій сферах діяльності соціуму. Так вже після Пунічних воєн (третя війна – 149-146 р. до н.е.) молоді римляни почали захоплюватися здобутками грецької цивілізації. Вони вивчали грецьку мову, копіювали грецьку архітектуру, запрошували на роботу грецьких скульпторів. Римські боги були ідентифіковані з грецькими [5, с.342]. Однак, як це досить часто буває, коли порівняно малокультурний народ контактує з соціумом, який володіє духовними та культурними надбаннями, беззаперечно, вищого еволюційного гатунку, римляни, перш за все, цінували у греків те, що могло принести користь у їхньому практичному житті. Таким чином, сформувалася римська культура, яка

увібрала в себе елементи культури грецької, й виробила на її основі власні ідентифікаційно-своєрідні риси й особливості, зумовлені світоглядними орієнтаціями, що були притаманні римлянам та набули особливого, але переважно прикладного характеру. Зазначеному явищу був властивий тверезо-прагматичний, глибоко-реалістичний та переважно раціональний підхід до оточуючої дійсності, що, у свою чергу, і спонукало появу ідентифікаційних багатогранних проявів у всіх сферах культурно-цивілізаційного, у тому числі й державно-правового буття.

Слід звернути увагу також на те, що світоглядні підвалини римського типологічного зразка формувалися, здебільшого, на основоположних принципах практицизму, а тому в сфері організації збройних сил, господарювання та навіть функціонування державних інституцій, римляни, безумовно, суттєво випереджали греків. Але вже після завоювання Греції силою зброї на теренах Риму з'являється давньогрецька соціально-цивілізаційна складова, що формувалася та розвивалася на основах притаманних їй світоглядних орієнтацій, культури та філософії, які, в цілому, у власному змісті несли більш ціннісне змістове навантаження, аніж практицизм, який на той час здебільшого був притаманний римському суспільству. Звичайно, що після підкорення Греції керівні верстви римського соціуму намагалися поширити на приєднані території дію власних ідеологічних та політичних ціннісних орієнтацій та стандартів, що несли у своєму змісті особливості прагматично-практичної спрямованості. Але під час нерівного конкурентного протистояння, як би це парадоксально не виглядало, вже на теренах Риму розповсюдження набула саме грецька світоглядно-ідеологічна складова, яка починає відігравати провідну роль у соціумі та державі. Процес симбіозу грецьких та римських ціннісно-світоглядних орієнтацій, у якому переважала саме еллінська складова, нікому не під силу було зупинити. Цей феномен став можливим завдяки тому, що греками в процесі вказаного протистояння фактично було використано новітню, на той час, техніку мислення, яка ще за часів софістів розроблялася на основоположних принципах філософської, логічної

та риторичної рефлексії [1, с.137-149]. А сам процес поширення у римському суспільстві грецької культури стає настільки універсальним, що змушує деяких діячів культури (таких, як, наприклад, Катон Старший) активно виступити на захист римської самобутності [5, с.343; 7, с.57].

Але зазначений феномен впливу не набув ознак односторонності. На процеси розвитку грецької культури, зокрема філософсько-правової, значно впливали світоглядні сентенції притаманні римському практицизмові. Так, зокрема, за часів Давньої Греції, не дивлячись на те, що законотворчістю займалися такі висококваліфіковані у даній галузі спеціалісти, як Солон, Клісфен та інші державні діячі, фундаментально розробленої та практично випробуваної системи права не було. Зазначений феномен можна пояснити тим, що в умовах безпосереднього, так би мовити «полісного», народовладдя в існуванні цієї нормативно-правової структури не було особливої, нагальної потреби. Адже ще Сократ прагнув на прикладі власної смерті довести несправедливість суду та законів. Щодо Давнього Риму, то він перебував у дещо іншій цивілізаційній площині, зокрема основоположна на його теренах ідеологія експансіонізму зумовлювала необхідність формування та функціонування жорстко структурованої владної вертикалі, з притаманним їй універсальним управлінським механізмом. Дане завдання було вирішено шляхом створення відповідних державно-управлінських інституцій локального характеру, що виникали на захоплених Римом землях, та завдяки концентрації першочергової уваги на проблемах систематизації звичаїв та безпосередній розробці на їх основі загальнообов'язкових правил нормативного характеру, завдяки чому було створено систему соціально-правового регулювання, в основі аргументації якої було закладено можливості застосування засобів державного примусу. Саме ці життєво-необхідні обставини згодом стали причиною появи досконально розробленої системи римського права, яке, у свою чергу, «змістилося» у бік уніфікації цивільно-правової його складової, яка, фактично, набула ознак повсякденності.

Спостерігаючи процеси впливу давньогрецької культурної, релігійної та філософ-

сько-світоглядної традиції на формування та розвиток ідеологічних основ Римської держави, давньоримський поет Квінт Горацій Флакк описав це явище у відомому на сьогодні виразі: «Ггаесіа сапта феgум віктогем серіт» (Erodes II, 1, 156) – «Підкорена Греція узяла в полон дикого переможця». На той час зазначена сентенція була досить злободенною, адже ознаки проникнення грецьких світоглядних принципів до ідеологічних основ римської держави можна також досить чітко прослідкувати на прикладі еkleктики римською термінологічною базою слів грецького походження та їх поширення на усі території, що були підпорядковані владі Риму. У свою чергу високий рівень використання римлянами термінологічних понять грецького походження свідчить про те, що різноманітні явища, для означення яких даний морфологічний інструментарій застосовувався, у хронологічний період до завоювання грецьких територій, були римлянам або цілковито не відомі, або ж інформація, якою володіли завойовники про природу даних феноменів була примітивною, неповною. Зокрема з цього приводу В.Бертольд писав, що все цивільне життя Європи просякнуте грецькими запозиченнями. Так, загально відомо, що наука, техніка, філософія, мистецтво досягнули виразності та точності завдяки грецькій термінології. Цікавим, у даному випадку, є те, що елінізовані римляни самі стали однією із найдієвіших сил у справі розповсюдження грецької культури. Навіть християнство під час процесу власного поширення приймало, переважно, грецьку мовну оболонку [3, с.120-129].

Таким чином грецька культурна, мистецька, філософська, світоглядна, ідеологічна та інші складові суспільного буття фактично проникали у маси чи не на підсвідомому рівні та набували поширення серед значної кількості послідовників, що належали до різноманітних соціальних прошарків, на усіх територіях, що були підпорядковані Римові. Зазначений процес набирав обертів як на теренах Західної Європи, так і Малої Азії, адже ці колосальні територіальні володіння до 395 року н.е. були фактично підпорядковані одному керівному центрові та були складовими частинами єдиного, монолітно-структу-

рованого державного організму. Зокрема, з історії Риму відомо, що до смерті в 395 році імператора Феодосія I Великого територія Римської імперії була фактично неподільною і всі її складові частини розвивалися у єдиному державно-правовому просторі. Але вже починаючи з 395 року, Римська імперія розпадається на Західну і Східну частини, та слід зауважити, що за своєю суттю такий розпад був нестійким [6, с.299]. Фактично, протягом більш ніж 500 років давньогрецький ідеологічний базис, а з ним і філософсько-правова доктрина спричиняли значний вплив на загальнодержавний розвиток Римської імперії. А вже після розпаду цього державного утворення на західну та східну частини грецька культурна, мистецька, філософська, наукова, правова державотворча складові починають розвиватися у дещо відмінних векторальних напрямках, що згодом призвело до появи між системами державного управління та нормативного регулювання Римської імперії та Східної Римської імперії різнопланових специфічних розбіжностей, які, за своєю природою, виявилися ідентифікуючими ознаками Західноєвропейської та Східноєвропейської цивілізаційних основ.

Слід також звернути увагу на те, що навіть після розпаду колись єдиної Римської імперії процес грецького впливу не припинився. Зокрема, зазначений феномен на територіях Східного та Західного «Риму» можна було прослідкувати у всіх сферах культурного, філософського, державно-правового та релігійного життя. Зазначене явище набуло таких масштабів поширення, що класичні римські божества почали ототожнюватися з пантеоном богів грецького Олімпу; еллінський літературний стиль та філософські надбання стають зразком для подальшого розвитку творчості римських поетів, письменників та філософів. Але з моменту розпаду імперії, філософсько-правова ідеологія як Західної, так і Східної її частин починає розвиватися у власних суверенних векторальних напрямках. Хоча про повну ізоляцію «Заходу» від «Сходу» говорити не слід. Прикладом спорідненості, зокрема правових систем Римської та Східної Римської імперій, може слугувати славнозвісний «Кодекс Юстиніана», який набув безпосередньо-практичного

значення, ставши одним із основних джерел права обох зазначених державних утворень, не зважаючи на те, що створено його було у Константинополі та й сам Флавій Петро Савватій Юстиніан, або Юстиніан Великий, був імператором саме Східної Римської імперії.

Аналізуючи подальший розвиток філософії права на теренах зокрема Західної Римської імперії, слід звернути увагу на досить важливу обставину, яка полягала у тому, що на грецькій культурній та філософській основі формувалася оригінальна римська антична філософія. Зокрема, можна помітити стійку ідентифікаційну особливість грецьких та римських філософських парадигм. Так безпосередньо давньогрецькі світоглядно-орієнтаційні установки філософського змісту у досократівський період набували яскраво вираженого космологічного змісту, а сократівське вчення та побудовані на його основі наступні філософсько-правові системи відрізнялися властивим їм антропоцентризмом. Але важливо виокремити ту обставину, що загальноеллінська філософсько-правова доктрина цілком і повністю ґрунтувалася на основах споглядовості, у той час коли римська філософія, хоча й формувалася на елліністичних принципах, але фактично вже набувала яскраво виражених ознак практичності. Основи римського практицизму, на нашу думку, крилися у притаманному даному державному утворенню прагматичному стилі життя, що спричинив значний вплив на формування етико-римської ментальності, яка набула власного прояву в експансіонізмі, місіонерстві Риму, прагненні встановлення легалізації та юридичного захисту захопленої під час загарбницьких військових конфліктів власності, поширенні та адаптації власної системи територіального управління тощо.

Порівнюючи грецьку та римську системи державного управління, слід звернути увагу на ту обставину, що класично-грецький порядок полісного управління та й сама система безпосередньої демократії, у площині соціального регулювання, не потребували деталізованої розробки нормативно-правового матеріалу, адже для вирішення нагальних проблем окремо взятого грецького полісу достатньо було зібрати народні збори, що, у свою чергу, поставало завданням несклад-

ним. Саме тому система полісної демократії надавала нормативно-правовому регулюванню ознак другорядності, надаючи перевагу праву природному. Дотично торкаючись зазначеної проблематики, Е.Аннерс указував на те, що значення поліцейських, політичних та соціально-організаційних структур грецьких міст-держав полягає у тому, що вони заклали основи для відкриття дебатів та формування понять, що належать до науки про державу і право, котрі до сих пір продовжують слугувати для нас основою для роздумів у цій сфері знань [2, с.35]. Дана обставина не викликає подиву, адже вона випливає з об'єктивної реальності полісного життя давньогрецького суспільства. Зокрема, кожне місто-держава було окремим суверенним функціональним утворенням державного типу, яке локально розвивалося та самостійно вирішувало широко-спектральні соціальні, у тому числі й адміністративні та правові, проблеми, що поставали перед ним, а звідси – різноманітна «палітра» державних та правових систем, які формувалися, розвивалися та переважно успішно функціонували на грецьких територіях. Е.Аннерс з цього приводу вказував на те, що в процесі створення полісної системи греки почали використовувати три вихідні інститути державного правління – царя, раду старійшин та народні збори, а задля забезпечення місту-державі можливості ефективного функціонування у якості самостійної політичної, військової та правової одиниці, необхідно було створити досить сильну в усіх відношеннях структуру, яка могла б формуватися на базі будь-якого з трьох згадуваних основних державно-правових інститутів [2, с.35-36]. Саме тому не викликає подиву той факт, що кожен із існуючих на той час полісів обирав свою властиву саме йому модель форми державного правління, проявляючи при цьому неабияку винахідливість, яка знаходила власне вираження як в теоретичній, так і в практичній площинах.

Висновки

На нашу думку, тогочасна Греція являла собою певний державно-правовий «дослідницький полігон», на теренах якого продукувалися та удосконалювалися найрізноманітніші типи державного управління та

нормативно-правового регулювання. Саме ця множинність і давала «вихідний» матеріал для філософсько-світоглядного пошуку та обґрунтування ідеальної форми державного устрою, адміністративного управління та законодавства. Перед давньогрецькими філософами відкривалися фантастичні можливості аналізу існуючих на той час різноманітних державно-правових організацій та синтезу на його основі різнопланових філософсько-теоретичних розробок та обґрунтувань ідеальної державно-правової форми. Слід також зазначити, що як кожна філософська школа до сократичного періоду, так і різночасові філософські системи, що були сформовані на основі розробок Сократа, прямо чи опосередковано вибудовували та логічно обґрунтовували власні, оригінальні форми ідеального державно-правового утворення, що вказує як на динаміку розвитку суспільних відносин у різні часові періоди, так і на антистатичність філософсько-правової думки на теренах Давньої Греції. Фактично завдяки давньогрецькому культурно-філософському, світоглядному доробку було закладено теоретичні основи розвитку державно-правової науки у цілому, і у даному випадку слід наголосити на тому, що саме філософсько-теоретичні обґрунтування необхідності розвитку державно-правової сфери буття соціуму, розробки моделей ідеального державного устрою, його інституційних складових тощо стали домінуючим напрямком грецької світоглядно-пізнавальної традиції. Найкращі представники грецької філософської традиції перейшли на вищий, «духовний» рівень наукового пошуку та обґрунтування державно-правового буття, вважаючи практицизм, у тому числі й нормотворчість, нижчою сферою діяльності та залишаючи практичні проблеми втілення філософсько-теоретичних розробок «на поталу» широкому спектру соціальних мас. Яскравою ілюстрацією даної ситуації може слугувати викладене Платоном у творі «Політик» обґрунтування ідеальної форми державного правління. Філософ, зокрема, вказував на те, що ідентифікуючою ознакою зазначеного феномену не виступає абсолютне панування законів у соціумі. Такою ознакою є мудра та сильна особистість, якій належать найвищі управлінські функції

АНОТАЦІЯ

У статті здійснено спробу комплексного філософсько-правового аналізу історичних особливостей впливу давньогрецької філософії права на процеси становлення та розвитку як римської культури загалом, так і державно-правової системи імперії зокрема. Досліджується цілий ряд історичних факторів та особливостей, що були притаманні давньогрецькій світоглядній системі та їх комплексний вплив на процеси «переформатування» культурних та державно-правових чинників Римської імперії.

SUMMARY

The article under discussion presents an attempt of complex philosophical and legal analyses of the historical peculiarities of the influence of the Ancient Greek Philosophy of Law on the processes of Roman culture development on the whole, and its state and legal system in particular. The whole range of various historical peculiarities, inherent for the Ancient Greek ideology, as well as their overall affect on the processes of "reformation" of cultural, state and legal factors of the Roman Empire, have been considered in the article.

в державі [4, с.47-51]. Тобто законові у даному випадку відводилися другорядні позиції в процесі державного управління. Але сам відрив духовно-теоретичного, пізнавального рівня від безпосередньо-практичного яскраво викрив кричущі недоліки даного підходу. За приклад можна навести реформи Солона, які не призвели до довготривалих результатів, а також невдалі спроби Платона влаштувати ідеальну державу, одна з яких навіть призвела до того, що філософ був проданий у рабство тираном Сіракуз Діонісієм I. Хоча у даному випадку слід зауважити, що зазнавши невдачі у намірах створити ідеальну державу на основі власних філософсько-правових принципів, Платон у діалозі «Законои» дає характеристику, на його думку, вже іншої, кращої форми державного устрою, замінивши попередні свої твердження новими. Зокрема, новизна ідей мислителя полягала у тому, що він почав вважати факт підкорення законові найкращим засобом для досягнення єдності та соціальної гармонії у суспільстві, у той же час надаючи нормативно-правовому актові ідентифікуючих ознак пов'язаних зі здоровим глуздом, який має беззаперечне Боже-ственне походження. Тобто будь-який закон фактично наділявся філософом абсолютним авторитетом [2, с.39]. Зовсім протилежна ситуація склалася у Давньому Римі, де імперія будувалася не на принципах суверенітету та незалежності окремих територіальних утворень (полісів), а на основоположних началах жорсткої централізації влади та системі безпосереднього, прямого адміністрування. Значений порядок римського управління був зумовлений потребою не лише підкорення, але й утримання у межах власної державно-

управлінської орбіти імперсько-космополітичного типу всіх захоплених римлянами територій, адже в іншому випадку імперія, як така, взагалі б не мала жодного шансу не лише на власне існування, але й навіть на безпосереднє створення. Саме із зазначеної системи управління і народжується римський практицизм. Але у руслі заданої проблематики все ж таки слід зауважити, що теоретичні основи формування та розвитку раннього, або ж пізньоантичного, римського права, так само як і його методологічна складова, створювалися, переважно, на ґрунті грецької філософсько-правової думки, що виступала основним джерелом зазначеного соціально-правового феномену, який завдячуючи власному досконалому розвитку набув подальшого поширення світового масштабу.

Література

1. Аверинцев С.С. Несколько мыслей об «евразийстве» Н.С.Трубецкого. Опыт беспристрастного взгляда // Новый мир, 2003. – №2. – С.137-149.
2. Анерс Э. История европейского права (перевод со шведского) / Ин-т Европы. – М.: Наука, 1994. – 397с.
3. Бертольди В. Греческий и латинский: языки, служившие средством передачи местных традиций и орудием колонизации в Западном Средиземноморье // Новое в лингвистике. – Вып.6. – Москва, 1972. – С.120-129.
4. Платон. Собрание сочинений в 4-х томах. – Т.4. – М.: Мысль, 1994. – 830с.
5. Рассел Б. История западной философии и ее связи с политическими и социальными условиями от Античности до наших дней: В трех книгах. Издание 7-е, стереотипное. – Москва: Академический Проект, 2009. – 1008с.
6. Соколов В.В. Философия как история философии. – Москва: Академический Проект, 2010. – 843с.
7. Філософія як історія філософії.: Підручник. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 648с.